

KLEINE GESCHIEDENIS VAN HET KWAAD

HEDDA MARIA POST

Wat is kwaad? Zo onveranderlijk als de vraag is, zo verschillend zijn de antwoorden. 'Het kwade' kan totaal verschillende zaken aanduiden en verschillende verschijningsvormen hebben. Onveranderlijk is dat het kwaad gezien wordt als inherent aan het bestaan. Er is kwaad dat menselijk handelen te boven gaat. Voorbeelden hiervan zijn natuurrampen, verval en de dood. Het andere kwaad is het kwaad in menselijk handelen, als intentie daarvan of als gevolg daarvan, het ethisch kwaad.

Een cesuur in de visie op het kwaad en het omgaan daarmee, was in het Westen de Verlichting. In de westerse beschaving ontstond een rationalistisch wereldbeeld. Visies op het kwaad veranderden, veel duistere aannames uit de voorafgaande eeuwen werden verhelderd.

Kwaad voor de Verlichting

De mens heeft een diepgewortelde angst voor het duister, voor onverklaarbare fenomenen en voor de onbeheersbare natuur. Geloof in geesten, demonen, heksen, vampiers, tovenaars en magie komt, vaak met grote overeenkomsten, voor over de hele wereld en in alle tijden. Religie had in de voorwetenschappelijke samenleving een belangrijke functie in het duiden van zaken die onbegrijpelijk en beangstigend werden gevonden. Deze duiding nam de angst grotendeels weg: enerzijds waren er goden of geesten die konden beschermen en anderzijds waren er geesten en krachten die verantwoordelijk konden worden gehouden voor het kwaad. In Europa is dit uit de hand gelopen toen men Satan met zijn handlangers 'de heksen' als bron van het kwaad zag en een vervolging inzette.

Lilith – de eerste heks

Er is een lange traditie dat vrouwen het kwaad bestieren. Al op een Soemerisch kleitablet staat Lilith afgebeeld, met vleugels, staand op een leeuw, vergezeld door twee uilen. In de vroegste verhalen is zij een godin, maar later wordt ze beschreven als een stormdemon.

De Talmoed en de rabbijnse literatuur zien Lilith als de eerste vrouw van Adam. Ze voert een machtsstrijd met hem, want ze wil niet onderliggen bij seks. Wanneer ze op Adam scheldt, spreekt ze de onuitsprekelijke naam uit van JHWH, het vierletterwoord voor god, verandert in een demon en vlucht naar de Rode Zee. Onmiddellijk stuurt JHWH drie engelen achter haar aan, maar Lilith wil niet terug naar haar man. Sindsdien, zo is de mythe, baart ze demonen, wurgt zij pasgeboren kinderen en verleidt ze

mannen in hun slaap. Het aanroepen van de namen der drie engelen, Senoy, Sansenoy en Semangelof, kan bescherming geven tegen dit kwaad.

Endor – Bijbelse heks

In het Oude Testament (1 Sam. 28:7) komt de Heks van Endor voor. Letterlijk heet ze meesteres van dode geesten. Ze is een medium uit de stad Endor en Koning Saul vraagt haar de geest van de profeet Samuel op te roepen en hem te vragen hulp te bieden tegen de Filistijnen, zijn vijanden. Deze manier van doen werd in het Oude Testament sterk veroordeeld, want in nood moest je God aanroepen.

Grieks-Romeinse heksen

Ook klassieke schrijvers uit de Grieks-Romeinse wereld hebben bijgedragen aan de ideeën over hekserij die zich in Europa ontwikkelden. Circe, dochter van Helios, en Medea, priesteres van Hecate die met toverkunst Jason hielp het gulden vlies te veroveren, werden het archetype van de heks zoals ze later werd gezien. Circe kon mensen in dieren veranderen. Hecate, godin met de drie gezichten, was heerseres over het rijk van de doden. Ze was meesteres van kruisingen, en gold als beschermster van heksen en tovenarij.

Heksenvervolgingen

De heksenvervolgingen waren het kwaad dat het kwaad wilde verjagen. De katholieke kerk bracht toverij in verband met de duivel. Goed en kwaad, licht en duister voerden een eeuwige strijd. Een voorloper van de Verlichting was Johannes Wier. >

In de tweede helft van de zestiende eeuw begon deze Nederlandse arts tegen heksenvervolgingen te ageren met zijn boek *De praestigijs daemonum*. Later leverde Balthasar Bekker, dominee in Metslawier en aanhanger van Descartes, een belangrijke bijdrage aan de onttovering van de wereld met zijn in 1691 geschreven boek *De Betoverde Weereld*. In dit boek verzette hij zich tegen het geloof in het bestaan van heksen, spoken en duivels. *De Betoverde Weereld* gaf de aanzet tot de afschaffing van de heksenvervolgingen in Noord-Europa. De vervolgingen werden in Europa beëindigd tijdens de Verlichting, een periode waarin men het belang van natuurwetten begon in te zien en wetenschappelijk begon te denken. Natuurwetten zijn onveranderlijk. Magie heeft geen invloed op deze wetten.

De vorm van het kwaad

Omdat de mens zijn plek op aarde wil duiden, heeft hij religie die hem bescherming en houvast geeft. Daartoe definiëren religies goed en kwaad en geven modellen om de angst voor het kwaad te hanteren. Iedere religie doet dat op haar eigen manier. Wat steeds terugkeert, is dat duisternis en kwaad verbonden worden.

Strijd tussen Goed en Kwaad

In het zoroastrisme, de godsdienst van Zarathoestra in het oude Perzië (600 v.C.), wordt het kwaad gepersonifieerd, en dat niet alleen: de kwade geest is even machtig als de goede geest. Het gaat om twee ongeschapen wezens. De een, Ahriman, is vorst van het rijk van het duister, de ander, Ahura Mazda, is vorst van het lichtrijk. Ahriman is de kracht achter woede, hebzucht, afgunst en andere negatieve emoties. Hij brengt chaos, dood, ziekte en rampen in de wereld. Hun strijd is de strijd tussen goed en kwaad, waarvan de mens een actief onderdeel is.

Kwaad als negatie

Eenzelfde dualiteit had het manicheïsme, een gnostisch-christelijke religie waardoor de kerkvader Aurelius Augustinus in zijn jonge jaren beïnvloed werd. Augustinus, kerkvader uit de vijfde eeuw, zag het kwaad als een non-entiteit. Zoals het duister de afwezigheid van licht is, zo is het kwaad slechts de afwezigheid van het goede. Met deze analogie verbindt

ook hij licht met goed en kwaad met duister. Het kwaad als negatie komt terug in de *Faust* van Goethe. Mephisto belichaamt het principe van negatie: 'Ik ben de geest die altijd ondermijnt. En dat terecht. Want alles wat ontstaat, verdient dat het te gronde gaat. Daarom ware het beter dat niets ontstond. Dus is alles wat u zonde, vernietiging, kortom het kwade noemt, mijn ware element.'

Kwaad en de almachtige God

In Augustinus' visie is het kwaad dus geen schepping van God. Dat roept dan meteen de vraag op: vanwaar is het kwaad? Een argumentatie waarin de gelovige probeert het bestaan van een almachtige en goede god te verdedigen ondanks al het kwaad en lijden in de wereld, heet sinds de Duitse filosoof Leibniz (1646–1716) *theodicee*. De theodicee heeft het christendom altijd beziggehouden, maar was ook al daarvoor een onoplosbare vraag voor mensen. Het probleem van het kwaad werd een klassiek argument tegen het bestaan van een almachtige en goede god. Meer dan 2300 jaar geleden formuleerde de Griekse filosoof Epicurus de structuur van dit probleem als volgt:

Er bestaat kwaad, dus God is of niet in staat, of niet van plan het op te heffen.

Als God het kwaad niet kan opheffen is hij niet almachtig.

Als hij het niet wil opheffen is hij kwaadaardig.

Als hij het niet kan of niet wil opheffen, waarom zou je hem God noemen?

Als hij het kan en wil opheffen, waar komt dan het kwaad vandaan?

Kennis en kwaad

Als God het kwaad niet geschapen heeft, blijft bij het monotheïsme de vraag: vanwaar komt het kwaad? Ook hier geven verschillende stromingen en verschillende tijden verschillende oplossingen. In het begin van de Hebreeuwse Bijbel wordt de schepping beschreven. God schiep de wereld goed: *tov*. In de tuin die hij schiep, plantte hij de boom van kennis van goed en kwaad: *tov we hara*. Van die boom

mocht niet gegeten worden, maar de mens was ongehoorzaam. Dat werd de oorzaak van het kwaad; God is er niet voor verantwoordelijk. Met het eten van de vrucht heeft de mens kennis verkregen, en kennis impliceert keuzes. In de joodse visie is het kwaad niet gepersonifieerd. Ieder mens kan kiezen tussen goed en kwaad. De neiging tot het goede is de *yetser hatov* en tot het kwade de *yetser hara*. De strijd tussen goed en kwaad is een innerlijke strijd, die constant gaande is.

Socrates legde op een andere manier het verband tussen kennis en kwaad. 'Niemand zondigt met opzet', zei hij, waarmee hij bedoelde dat kwaad doen fouten maken is, door een gebrek aan kennis.

Dood

Kwaad wordt vaak geassocieerd met duister maar ook met de dood; Het kwaad dat door de Boeddha werd overwonnen was de personificatie van het kwaad en heette Mara. Mara is in het Sanskriet de term voor de dood, etymologisch verbonden met het Latijnse *mors* (dood). Boeddhisten zien het kwaad vaak als vriend én vijand. Het kwaad is niet alleen de grootste tegenstander, maar ook de grootste leermeester. De pijnlijke ervaringen die met het kwaad samenhangen, zijn vaak de sterkste motivatie om naar het goede te streven.

Eenheid van goed en kwaad

De Advaita Vedanta-wijsheid uit India – *advaita* betekent non-dualiteit – ziet het onderscheid tussen goed en kwaad als *maya*, als schijn. De realiteit, of die nu Brahma heet of de Boeddhanatuur is, kent geen menselijke tegenstellingen, ook niet de tegenstelling tussen goed en kwaad. Alles is een eenheid die zich op verschillende manieren manifesteert. Aanhangers proberen los te komen van het denken in tegenstellingen, het gaat er niet om het concrete kwaad te bestrijden.

Kwaad in de twintigste eeuw

Wat is concreet kwaad en wat concreet goed? De antwoorden verschillen per tijd, per stroming en zelfs per persoon. Na de Verlichting veranderden visies op het kwaad. Heksen, boze geesten en magie legden het af tegen de rede. God werd *Lückenbüßer*,

vulde 'de gaten' op die nog niet redelijk verklaard konden worden. Maar de rede zegeviert niet volledig. De twintigste eeuw is een eeuw van redeloosheid en radeloosheid. Oorlogen en genociden brengen verbijstering. Andere zondebokken dan heksen worden gevonden. Om de Holocaust als ijkpunt voor het kwaad kan niemand heen.

En het kwaad van deze tijd?

Het natuurlijk kwaad manifesteert zich in verval, ziekte, dood en het verliezen van de mensen die je lief zijn. Kunnen we troost putten uit de oude wijsheid 'elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad – maak je geen zorgen over de dag van morgen'? Het ethisch kwaad wordt gedefinieerd door groepsnormen, en paradoxaal ligt het kwaad van nu besloten in wat de groep juist goed vindt.

De groep die nu de moraal beheerst heeft besloten dat het om het ego gaat. In deze dubbele paradox leven wij. Het 'ik' wil erkenning, wil gezien worden, wil hebben. Het individualisme viert hoogtij, solidariteit boet aan kracht in. Vaak geven we onze broeders, de dieren en de bomen niet genoeg aandacht en denken alleen 'ik, ik, ik'. Narcisme en de dictatuur van de authenticiteit zijn kenmerken van onze tijd. Hoewel humanisten nadruk leggen op het recht van het individu om zichzelf zo goed mogelijk te ontplooien, gaat deze dictatuur van het ego hun te ver. Zelfontplooiing mag niet ten koste gaan van de waardigheid van de mens en moet te verenigen zijn met de rechten van anderen. Persoonlijke vrijheid moet gecombineerd worden met sociale verantwoordelijkheid. Dit om kwaad te voorkomen.